

Hit nélkül az igazságok élettelenek

Pintér Dezső interjúja

A magyarországi politikai pártokon beteljesült az a végzet, hogy nem szerzői, hanem szereplői ennek a drámának — így nyilatkozott a Magyar Hírlapnak Csepeli György. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézetének szociálpszichológiai tanszékvezető tanára, a Magyar Szociológiai Társaság elnöke szerint jelenleg nincs politikai szükségállapot az országban, ám a helyzet sajátossá vált azáltal, hogy hisztérikus a politikai diskurzus, s így a pártok maguk idéznek elő politikai válságtüneteket. „Csak válsághelyzetben képesek fenntartani maguk által megrajzolt arculatukat, miszerint csak ők a helyzet egyedüli igazlátói, s ezzel kirekesztik a megoldásból magát a társadalmat. Egymást nem, hiszen a pártokat valamilyen módon összetartja a misszionáriustudat, az, hogy mindenki tántoríthatatlanul hisz a maga küldetésében.” Csepeli György szerint egy szűk csoport mindig abban érdekelt, hogy lehetőleg ne ossza meg a többséggel sem a hatalmát, sem az anyagi eszközeit, sem az információit. „Ha az egyén újra áttekinti a nagy társadalmi krízishelyzetet s világosan megfogalmazza, mi az, ami ebből reá hatással van, akkor lokalizálni és esetleg megoldani tudja a problémáit. A gondok ugyanis egészében véve nem megoldhatóak.”

Magyar Hírlap: - A szociálpszichológia az egyénben a kollektívet, a kollektívben pedig az egyént vizsgálja: hogyan lehet e tudományt időszerűvé tenni a társadalom számára?

– Könnyebben, mint gondolná. Mindennapi életünkben megelőző korok, régvolt közösségi tapasztalatok hordozói és alkalmazói vagyunk, tehát a tradíció foglyai, ugyanakkor új tradíciók kiindulópontjai is. Az egyik legközelebbi példa a rendszerváltás megélése, az a lélektani közeg, amely sokkok, remények és csalódások hatására alakult ki. Egy ilyen hatalmas változás az emberek számára egyaránt magában rejti a nyereség és a veszteség lehetőségét. Az eredménytől függetlenül az a legfontosabb felismerés, hogy saját sorsunk kézbevétele nélkül a megmaradás nem lehetséges. Bármennyire keserű kimondani, de a pusztulás az alternatíva. A veszély és a remény érzései teljesen eltérő módon jelentkeznek régiók szerint — Kelet-Magyarország és Nyugat-Magyarország között — és másként a nemek és korosztályok szempontjából. Másra számíthatnak az iskolázottak és másra a gyengén képzetek. Elképesztő gyorsasággal nő a különbség a társadalmi piramis csúcsán és alján élők között, és mint tudjuk, sajnos az utóbbiak alkotják a többséget. A rendszerváltás fogalma tehát annyiféle prizmán törik meg, ahányféle tipikus társadalmi élethelyzet létezik. Mindenki a maga módján szenved meg ezt a helyzetet, mely a kollektív és az individuális

összefüggéseként szociálpszichológiai téma.

Magyar Hírlap: - Elég gyakran találkozom olyan társadalomtudományi megnyilvánulásokkal, amelyek azt sugallják, hogy sorsszerű a rendszerváltás keserveinek megélése. Az egyén törvényszerűen kiszolgáltatott és a legtöbb ember számára nem lehet más cél, mint valahogyan túlélni ezt az időszakot. Ön szerint mennyire általános ez a felfogás a társadalomban?

– Eléggé általános ahhoz, hogy bizonyos rétegekre tekintve a jellemzőnek is nevezhetem. Azonban semmiképp sem marasztalnék el senkit, aki beletörődőnek, visszahúzódnak mutatkozik. Magyarországon a huszadik században kilencedszer történt ilyen hatalmas fordulat, amely az értékek teljes átrendeződését, a viszonyok kifordulását, a sorsok felkavarodását hozta magával. A történelmi tapasztalat szerint — melyet mindenki ellenőrizni tud családi hagyományain keresztül — a legkifizetőbb magatartás kívül maradni ebből a dologból. Még így is sajnálatosan nagy az esély arra, hogy a lávaként kitörő események ártatlan embereket elsodorjanak, életeket tegyenek tönkre. Erről szól az egész huszadik század: a történelmet elszenvedjük, de nem cselekedjük. Mások írják a forgatókönyveket, mások rendezik a drámákat, s számunkra az a szerep marad, hogy — nem művérrrel, hanem igazi vérrel — sorsszerűvé vagy tragikussá tegyünk a darabot. Ezért nem ítélek azokat fölötte, akik mást nem akarnak, csak túlélni az eseményeket, de nem kétséges, hogy ezt a bűvös kört meg kell szakítani.

Magyar Hírlap: - Miért most lenne erre valódi történelmi esély?

– Mert a reformkor óta talán először olyan nemzedék léphet a dráma színterére, amelynek tagjai nem szereplői, hanem szerzői lehetnek az eseményeknek. Szó esett arról, mennyire eltérő módon jelentkeznek az országban a veszély és a remény érzései, de azt is, látni kell, hogy vannak, akik nem a sodortatást és a belenyugvást választják, hanem — elsősorban nem politikai, hanem gazdasági eszközökkel — megpróbálják sorsukat keményen kézben tartani. Ők azok, akik megpróbálnak kitörni, vállalkozni, azaz — ha nem is társadalmi, hanem családi léptékben — nem szereplők, hanem szerzők kívánnak lenni. Ha sok egyén és család vállalja sorsának ilyen értelmű alakítását, az előbb-utóbb nemzeti ügyé válhat.

Magyar Hírlap: - Az egész folyamat elképzelhetetlen anélkül, hogy a rendszerváltás után kialakult helyzetben az egyén ne próbálja meg azonosítani magát, ne keressen magyarázatot korábbi magatartására, s ne keresse az utat új értékek felé. Mindebben mekkora segítséget kaphat közösségtől, társadalomtól, tudományoktól?

— A válságok megtapasztalása nyomán nagyon sokan a múltba fordulnak, elkezdik keresni az okokat magukban és a korábbi szituációkban. Az okok óhatatlanul bűnbakok, a magyarázatok pedig ideologikusak, tehát hamisak lesznek, amelyek révén felmentik magukat a felelősség alól, s ami nagyobb baj, a gondolkodás és az újabb cselekvések feszültségének vállalása alól is. Ezzel szemben áll a jövő felé forduló stratégia, amely jó esetben nem teszi tabuvá a történeteket, hanem azt szorgalmazza, vállalja be mindenki a múltját. Ám nem azzal a céllal, hogy ekként örök igazságot szolgáltatasson, hanem hogy eleget tegyen a vállalhatóság és

a hitelesség elvárható követelményeinek: tudnunk kell, honnan jöttünk, kik voltunk, mit akartunk és mit tettünk. A fontosabb mégsem ez, hanem a jövő, amely nincs kész, amelyet meg kell alkotni. A fejlődő társadalomnak az a mutatója, hogy levetkőzi, amit már túlhaladott az idő, s megállíthatatlanul, tömeges mértékben keresi az új lehetőségeket. Nálunk e két dolog között még igen mély az árok. Nemcsak múltba fordulók és a jövőbe tekintők között kialakult feszültség miatt, hanem társadalmilag is. A rendszerváltás csődhelyzetben érte a magyar társadalmat. Nagyon kevesen lehettek akik arra számítottak, hogy a változás ilyen gyorsan bekövetkezik. Valamilyen módon mindenki érezte, hogy egyszer valami történni fog, de én például nem számítottam arra, hogy ezt megérem. Mindenki felkészületlen volt, s a valamennyiünk által kialakított személyes túlélési stratégiák nem számoltak ilyen drasztikus változásokkal, sem azzal, hogy mekkora súlyt kap személyes szerepünk a saját életünk alakításában. Ezzel egy időben nem álltak rendelkezésünkre megfelelő eszközök, amelyek az újfajta individuális célokhoz — például a vállalkozásokhoz, a valódi versenyhelyzetben történő érvényesüléshez — segíthettek volna bennünket. Ezek az eszközök nem lehettek jelen, mert a szocializmus története egészen másról szólt. Például arról, hogy veled megtörténnék dolgok, helyetted elvégzünk teendőket, téged megbüntetnek akkor is, ha nem csináltál semmit, s megjutalmaznak akkor is, ha nem tettél érte semmit. Ilyen szempontból egy tanult tehetetlenségi állapot uralkodott el a társadalmon, tanult, hiszen nem velünk születik. Szörnyű ez a hagyaték, s a kigyógyuláshoz nemzedékekre van szükség. Mivel az örökség társadalmi krízishelyzetekben él tovább, fenyegető lehetőség hogy a váltás nem fog sikerülni. Fenyegető, hogy a többség a sikertelenségért azt hibáztatja, amit nem lenne szabad, tehát magát a demokráciát, az ember lelkiismereti, politikai gazdasági szabadságára vonatkozó liberális elgondolásokat — a szabadság technikáját, amelyről Bibó István oly szépen beszélt annak idején. Mindebből bűnbakok lehetnek, s az emberek többsége csábítást érezhet majd a megtagadásukra. Nem más lenne ez, mint menekülés a szabadságtól. A szabadság hasonlít a szerelemhez, vonzza az embert, ám ha belekerült az örvénybe, taszítja is. Mint minden lényegi emberi érték, a szabadság megtartása is fantasztikus erőfeszítést igényel. A szabadság megőrzése annyi ember ügye, ahányan élnek a politikai-társadalmi közösségben. A megtagadás akkor következik el, ha e közösség zöme indíttatást érez a menekülésre, mert képtelen vállalni a terhet, a napról napra történő döntés felelősségét, a tévedés egyébként nagyon is természetes eshetőségét. A szabadság megőrzése mindennap megújuló adaptációs készséget követel, s magamon is tapasztalom, hogy ezt az állandó kondicionálási igény és az örökös készenléti parancsolat miatt nehéz fenntartani. A szabadság terhei a tanulás és a cselekvés terheivel járnak együtt, az öröm soha nem teljes, mert mindig jelen van a szenvedés. Ezt nehéz feldolgozni, hiszen korábban olyan logika keretei között éltünk, amely azt tanította, hogy a jó dologból jó lesz, a szenvedés meg csúnya, csak az öröm a jó. Lárvalét volt, amelyből át kell alakulnunk.

Magyar Hírlap: - Hol van szerepük ebben a folyamatban a társadalmi igazságoknak?

— Az igazság sajátos szellemi-társadalmi képződmény és érték, amely nem önmagában, hanem értékrendszerek együttesében áll. Az igazság abba a sorba tartozik, ahol megtaláljuk a szépséget, a hasznosságot, a szabadságot, a tudást és az üdvösséget is. Az értékek az életnek a

tradíció által kimunkált vezérlő csillagai, amelyekben ráadásul csak hinnünk lehet. Abban, hogy mi a jó és mi a rossz, mi a szép és mi a rút, végső soron csak axiomatikus, tovább nem boncolható hitek foglyai vagyunk. Ebből azonban nagymértékű biztonság is adódik, hiszen így felkínáltatik a világ rendezettség, a káosszal való szembeszállás esélye. A kultúrák is attól létezhetnek, hogy ezt a biztonságot és a hozzá kapcsolódó eszközrendszert kínálják a nagyon abszurd emberi lét eshetőségeivel szemben. Az egyén azt választja, amit a kultúra a maga hagyományában kitermel és feltálat, illetve amit a kultúra változása — és most éppen egy ilyen változási periódusban vagyunk — új értéként felkínál. Az elmúlt évtizedekben mindenki számára megfigyelhető volt az értékek eróziója, kiürülése, eltűnése vagy álcázása. Ha igaz, hogy az értékek csillagként homályosan és pislákoló módon életünkre ragyoghatnak, akkor azt is ki kell jelenteni, hogy a múlt évtizedekben beborult az értékek ege. Nem látjuk tisztán egyik értéket sem, nem tudjuk pontosan megállapítani az irányokat, nem tudjuk, hogy mi a jó és mi a rossz. Az igazságra ez drámai módon vonatkozik. Egy nagy nemzetközi projekt keretében a közelmúltban Magyarországon is összehasonlító értékvizsgálat készült, amelynek középpontjában az igazságosság állt. Az első kérdés így hangzott: van-e igazság, lehet-e hinni létezésében? Nyugaton megkérdezettek 70-80 százaléka, nálunk 25-30 százaléka válaszolt igennel. A többség nálunk és a térség más államaiban az értékek felhőbe borulása következtében nem is hisz abban, hogy van társadalmi igazságosság.

Magyar Hírlap: - Mi lehet a hit, a vallás által hirdetett igazságok szerepe? Lehet-e ezekre építve társadalmat átalakító magatartást megtervezni?

— Hogyne lehetne! Hit nélkül az igazságok élettelenek, nem működnek, olyanok, mint a marionettfigurák, amelyekből kifelejtették a kötelet — nem fognak megmoccanni, s így mi sem fogunk megmoccanni. A hit önmagában azonban nem elég, szükség van olyan emberek közösségére, akik együttesen vallják a hitet. Lehet, hogy ez sokak számára fundamentalistának tűnő megközelítés, de az akkor teljes — s ettől modern az egész —, ha rögzítjük, minden közösségnek és csapatnak el kell fogadnia: vannak más jogosult közösségek és csapatok is. Minden érték követőjének el kell fogadni azt a kínos és hosszú tanulási folyamat eredményeként felismerhető tény, hogy mások másban hihetnek. A modern társadalmakra nem az a jellemző, hogy a különböző értékek között valamiféle konszenzus van, hanem hogy mindenki mást hihet. Mindenkinek joga van egy olyan plurális mezőnyben részt venni, ahol például az igazságosságról valaki azt gondolja, hogy az a szükségletek szerinti elosztással, a másik szerint a teljesítmény szerinti elosztással, a harmadik szerint pedig az egyenlő mértékben történő elosztással azonos. Semmiféle objektív, racionális érv nem szól egyik igazságosság mellett sem. Ami viszont nagyon fontos: legyen állandó a párbeszéd, folyamatos a kommunikáció a különböző hitek és értékeket megvallók közössége között, mert így lehet megérteni és elfogadni a másikat. Erre épül a társadalom és nem arra, hogy egységes hitek és értékek jegyében felsorakozunk és menetelünk a fényes jövő felé. Volt a történelemben ilyen elképzelés, többször is megbukott. A folyamatos dialógus nem ad végső bizonyosságot, azt minden áldott nap meg kell teremteni, de a modern társadalom éppen arról szól, hogy az embereknek mindennap szóba kell állniuk egymással.

Magyar Hírlap: - Hogyan szól az ön meghatározása a magyarországi politikai pártok társadalmi hasznosságát befolyásoló toleranciájáról?

– Könnyű lenne azt mondani, hogy itt nincs tolerancia, hogy ideologikus székértáborokból nemtelen rikácsolás hallik. Nem azért mondom, hogy mentessem a pártokat, de úgy látom, egyszerűen csak beteljesült rajtuk az a végzet, hogy nem szerzői, hanem szereplői ennek a drámának. A fordulat itt iszonyatos válság közepette, több értelemben is az inség helyzetében következett be, s ez nem kedvez sem a toleranciának, sem a kommunikációnak. Egy süllyedő hajón magától értetődően csak parancsokat kiadni vagy lázadni lehet. Ez nem az empátia, a sok hiten alapuló disputa légköre. Szerintem jelenleg nincs politikai szükségállapot az országban, ám a helyzet sajátossá vált azáltal, hogy hisztérikus a politikai diskurzus, s így a pártok maguk idéznek elő politikai válságtüneteket. Csak válsághelyzetben képesek fenntartani maguk által megrajzolt arculatukat, miszerint csak ők a helyzet egyedüli igazlátói, s ezzel kirekesztik a megoldásból a társadalmat. Egymást nem, hiszen a pártokat valamilyen módon összetartja a misszionáriustudat, hogy mindenki tántoríthatatlanul hisz a maga küldetésében.

Magyar Hírlap: - Mi mozdíthatja ki a társadalmat és a politikát ebből a helyzetből?

– Egy civiltársadalmi fordulat. Ki-ki döntse el, hogy a válság reá mennyiben vonatkozik. Az állam sajátos képződmény, amely bizonyos szempontból mindig válságban van, vagy legalábbis ezt könnyen elhiteti a közönségével, s akkor kikövetelheti a felsorakozást, az egyetértést, a militáris fegyelmet. Egy szűk csoport mindig abban érdekelt, hogy lehetőleg ne ossza meg a többséggel sem a hatalmát, sem az anyagi eszközeit, sem az információit. Ha az egyén újra áttekinti a nagy társadalmi krízishelyzetet s világosan megfogalmazza, mi az, ami ebből reá hatással van, akkor lokalizálni és esetleg megoldani tudja a problémáit. A gondok ugyanis egészében véve nem megoldhatók.

Magyar Hírlap: - Ez az-ajánlott magatartásmód nem sarkall további befelé fordulásra, önzésre, mások gondjainak kizárására?

– Nem kell félni az önzéstől, mert ezen alapul a világ. A társadalomban individuumoknak kell lenniük, s ez olyan történelmi folyamat, amely elől nem lehet kitérni. Ha valaki mégis ezt teszi, jön a törzsiesedés, jönnek a nagy kollektív mítoszok, jön az emberevés. Kérdés, hogy megmutatkoznak-e azok a társadalmi gátak, amelyekben túl az önzés nem folytatható.

Magyar Hírlap: - Pontosan értem önt, de szerintem a társadalom egészére kiterjedő megoldások semmiképpen sem képzelhetőek el a társadalmi szolidaritás valamilyen fokú érvényesülése nélkül. Ön mit gondol erről?

– Elsősorban azt, hogy a szolidaritás gondolatát nem szabad centrális retorika szolgálatába állítani, mert abból csak túlközpontosított állam és paternalista szisztéma jöhet létre. Elég bemenni egy egészségügyi intézménybe, hogy rájövünk, alapvetően nem stimmel valami a központi állami gondoskodási struktúrákkal. A kérdés az, hogyan lehet az állam ellenében olyan civiltársadalmi intézményeket létrehozni, mint például a magánbiztosítási rendszer, hogyan lehet lakóegyesületeket életre hívni, amelyek igenis képesek elérni, hogy az utcák

tiszták legyenek. Nem utolsósorban pedig, hogyan lehet olyan szakszervezeteket létrehozni, amelyeket nem egy vagy több mindentudó központi párt irányít, hanem amely valóban a munkavállalók érdekeit képviseli. Mélyen egyetértek önnel, amikor a szolidaritásra hívja fel a figyelmet, azt viszont ön ne hagyja figyelmen kívül, hogy a szolidaritás semmiképpen nem történhet az individuum sérülésével. Szerintem a szolidaritás nem fojthatja el az egyéni kezdeményezést, nem teheti lehetetlenné a vállalkozást, nem törölheti el a felemelkedés vágyát, hanem minél több ember számára lehetővé kell tennie.

Magyar Hírlap: - E felismerésekhez milyen a politika viszonya Magyarországon?

– Konrád György tanítványa vagyok, s nagy hatást gyakorolt rám az ő antipolitikai gondolatmenete. Nekem mindig gyanús az a három-négyszáz ember, akit a sors a parlament falai közé vetett. Az ő érdekük nem az én érdekem. Az ő érdekük négy, nyolc vagy nem tudom, hány évet viszonylag kevés erőbefektetéssel fényben, nyilvánosságban, presztízsből eltölteni. Az én érdekem viszont az, hogy a családom életkörülményei javuljanak, hogy a gyerekek jövőjéért ne kelljen aggódnom, hogy az autómát lecsereljem. Nem vagyok meggyőződve róla, hogy a parlamenti képviselők olyan vulgáris értékek iránt érzékenyek lennének, mint hogy én boldog legyek. Az „én”-t nyugodtan kiterjeszthetem egy kilenc és fél milliós táborra.

Magyar Hírlap: - Tíz és fél millióan élünk ebben az országban...

– Egymillió lehet azoknak a száma, akik a politika fénykörében élnek, s valamilyen szempontból abban érdekeltek, hogy én azt gondoljam: ők az én boldogulásomon munkálkodnak. Csakhogy én nem hiszek ebben. A politika nem a parlament monopóliuma, bár a parlamenti politizálás helye pontosan megvan egy társadalomban. Én nem köthetek — egyébként nélkülözhetetlen — nemzetközi szerződéseket, nem vehetek fel hitelt a nemzetgazdaság finanszírozására, millió dolog van, amit nem tehetek meg. A politika sokdimenziós fogalom. Minden másnál jobban hiszek a helyi politikában, a szakmai szervezetek keretében megvalósuló vagy a szakszervezeti politizálásban, esetleg abban, hogy egy-egy értelmiségi szabadon kifejti a véleményét. Renan azt mondta, hogy a nemzet nem más, mint mindennapi népszavazás. A civiltársadalmi kérdések — hova épüljön egy iskola vagy egy út, támogassanak-e anyagilag egy iskolát, limitálják-e a helyi adókat — minden embert megmozgatnak. Az úgynevezett magasabb politikai intézményrendszeri szinteken — a talmi látszat ellenére — arányosan nagyobb a közöny is.

Magyar Hírlap: - Nem gondolja, hogy az ön nézetei igazán a mienknél fejlettebb demokráciában lennének üdvösek? Eszményei — legalábbis számomra — akadályokba ütköznek, hiszen az egész rendszerváltozás még lóg a levegőben.

– Hadd idézzem fel másik eszményképemet, Ottlik Gézát, aki mindig is egy másik Magyarországon élt. Én is egy másik Magyarországon élek, és nagyon sokan élünk egy másik Magyarországon. A másik Magyarország egy szellemi Magyarország, ami Széchenyivel szólva nincs, de lehet. A másik Magyarországot az különbözteti meg attól, amit olyannyira elmarasztaltunk, hogy ténylegesen benne van a lehetőség. Ha ránézek Budapestre,

nem az jut eszembe róla, ami logikus lenne, tehát hogy mocskos, elviselhetetlen benne a levegő, hanem látom a tiszta és civilizált Budapestet. Ha nem lenne bennem a remény és nem vizionálnám a másik Magyarországot, akkor nem tudnék itt élni, Ha ez a kettőslátás nem alakul ki minél több embernél, akkor soha nem jön létre a demokratikus Magyarország. A politika komolyabb dolog annál, mintsem kizárólag politikusokra, lehetne bízni. Hiszek a másik Magyarország elérhetőségében.